
Bakonyi István

SOBOR ANTAL HAJDANI ELSŐ REGÉNYE: AZ UTOLSÓ NAP

Sobor Antal ifjúkori fejlődése csakhamar újabb eredménnyel igazolható. Az eddigi novellák és egy kisregény világa 1970-ben az első regénnyel gazdagodik: megjelenik *Az utolsó nap*.

Elmondhatjuk tehát, hogy a várakozásoknak megfelelően alakul Sobor Antal írói pályája. Lendületben van, sorra jelennek meg könyvei abban a korban, amely kétségtelenül az újabb magyar irodalom gyümölcsöző korszaka. Kiteljesedik és lezárul számos nagy életmű, s az újabb nemzedékek átveszik a szerepet. A már említett prózaíró kortársak mellett ekkoriban lesznek a költészetben ismert szereplőkké a Hetek vagy a Kilencek néven ismert csoportosulások alakjai. Az is az irodalmi folyamatok sajátosságai közé tartozik, hogy megerősödnek a vidéken szerkesztett folyóiratok, nyilvánvalóan a vidéken élő alkotók számára is jobb feltételeket teremtve.

Ugyanakkor az irodalmi életet befolyásoló társadalmi fejleményekről el kell mondanunk, hogy a reformfolyamatok csakhamar megtorpannak, a hatvanas évek második felének ígéretes jelei a múltba vesznek. Jóidőre ismét megerősödik a szocializmus konzervatív vonulata. Ez persze nem biztos, hogy egyértelműen káros az irodalom belső életére nézve, hiszen tudunk a történelemből számos olyan példát felhozni, amelyek azt bizonyítják, hogy a visszaszorított helyzet akár a művek föllendülését is eredményezheti.

Ilyen körülmények között jelenik meg tehát 1970-ben *Az utolsó nap*. Sobor Antal újra fölhasználja ismert élményvilágát: a második világháborút, ám annak ezúttal utolsó pillanatát rögzíti. Olyan ez a pillanat, amelyre azt szoktuk mondani, hogy utána már semmi és senki sem lehet ugyanaz, mint annak előtte volt. Ez egyrészt a valóság viszonyait, másrészt az embert magát érinti. Ez a nap a háborús szenvedések és borzalmak végét jelenti, s ezt valóban át lehet élni felszabadulásként, ha nem is feltétlenül a korábbi történelem és politika diktálta fogalom értelmében, de ennél mélyebben: a borzalmaktól alól való, igazi felszabadulás értelmében. (Egyébként is: egy-egy fogalomról, szóról tudjuk, hogy beszennyezte a történelem, ettől azonban az adott szónak és fogalomnak még lehet pozitív és előremutató tartalma, jelentése!)

Egy remek részlettel, a nagy dolgokkal összefüggésbe hozható, párhuzamos történettel kezdődik a regény. A Goldschmidt fiúk rendelkeznek a végül egyedül maradt vércse sorsa fölött. Az éhhalálra ítélt ragadozó madarak egymást falják föl, s az utolsó vércsének lakolnia kell bűneiért. Ebben a helyzetben: „Az ellentábor azt állította, a vércsék sohasem falták volna föl egymást, ha nem teremtik meg ehhez a kényszerítő körülményeket.” Milyen fontos észrevétel! Az olvasó sok mindenre asszociálhat általa. Legfőképpen a háborúban önmagából kivetkőző, elvadult emberre, aki békeidőben más arcát mutatta, mint a kötelező öldöklés idején. S ahogy a fiúk ítékeznek, ahogy összecsapnak a vélemények, az meg egy kisebbfajta „béketárgyalásra” emlékeztet... S a sors kegyetlen fintora szerint a következő áldozat egy csirke lesz. Egy olyan élőlény, amelynek ellensége már elpusztított. A gyerekek koncepciója szerint. Ez a bevezető rész adja meg a regény alaphangját, hogy aztán még súlyosabb dolgokról essen szó. Erénye ennek a műnek, amit Zentai Mária, az egyik korabeli kritikus így összegez: „Kitűnő szerkesztési fogás, hogy az a bizonyos egyetlen nap nem hordozója egyik döntő eseménynek sem. De minden apró esemény, minden fölbukkanó arc, szeme elé kerülő tárgy hozzátapadó emlékek sokaságát idézi fel.” Ez a regényírói szemlélet ismerős. Sobor Antal előző kötetének címadó novelláját is ez határozta meg.

Vannak egyéb rokonságok is. Ebben a műben másokhoz hasonlóan megfigyelhetjük a kiváló hangulatleírásokat, a tájélmény eredményeit. Például így: „Az ég makulátlanul kék és ragyogó, ma elmaradnak róla az apró gombostűfejek, a bombavető. Pompás reggel, a nagy bérház fürdik a fényben, ragyog a két lépcsőház, ragyognak mindenütt a rézkilincsek.” Aztán az is hasonlóság más művek világához, hogy az emlékezés áll a közép-pontban. (Miként például a sokat emlegetett *Az éjjel hazamentek a katonák* című elbeszélésben.) Ezúttal az Oroszországba masírozó katonák emlékét idézi föl egy szép kilencórai mise idillikus képével együtt. Megjelenik a „boldog békeidő”, egy vasárnapi reggeli illataival és ízeivel, s ilyen a misére készülődő család sajátos hangulata is. Persze ez csupán a hátország idillje, amit ugyancsak megzavar egy szeptemberi légitámadás emléke, a kedves ló, Lutri pusztulása. Az egyes szám első személyű elbeszélésmód minden részletben biztosítja az élmény testközelségét, a hiteles láttatást. Egy kisdíák személyiségének alakulását követhetjük nyomon általa. S nem akármilyen történelmi időben zajlik mindez! Táplálják az érzelmeket a finom líraisággal megírt emlékképek emberi tartalmai, de táplálják a háború szörnyűségei is. Sobor Antal műve azt mutatja meg, hogy a gyermek és ifjú szellemiségét milyen keményen befolyásolják a háborús borzalmak. Embert próbáló idők

ezek, s a regény azt érzékelteti, hogy az ilyen idők – a borzalmak mellett – hosszú távon nemessé is tehetik a lelket, erőssé a jellemet. Ebben a dac is szerepet játszik, például abban a részletben, amelyben a fiú csak-azért-sem megy el a templomba, mégpedig azért nem, mert szolidáris egy zsidó fiúval. „Elegendő, ha Isten tudja, miért nem mentem el. Ő pedig tudja, és biztos vagyok benne, helyesli is a döntésemet” – gondolja. A „miért bűn az, ha valaki zsidó?” keserű kérdése fogalmazódik meg a fiúban. S bár nem értheti az ún. nagy összefüggéseket, a maga természetességében teszi föl ezt a normális és humánus kérdést. És: „Ó, milyen jó lenne, ha az Isten mégis nagyobb figyelmet szentelne ránk! A frontok, a tengeri és légi csaták közül ránk is ügyelne, hiszen úgy tanultam, egy szem dió sem eshet le a fáról az ő akarata nélkül.” Az ilyesfajta gyermek még komolyan veszi azokat az igazságokat, amelyek a felnőttek számára már nem ilyen egyértelműek. Hit, erkölcs, igazság... S ez az ellentmondás feltűnő a regényhős számára.

Mindezt érett regényírói technikával, finom kidolgozottsággal mondja el Sobor Antal. Stílusát, hangját kétségtelenül olyan mesterek is alakítják, mint például Németh László, de a prousti tudatregény számos vívmányát is fölfedezhetjük művében. (Az emlékezés technikája, az időprobléma, a síkváltás stb.) És ily módon idézi föl az első lány, Gabi alakját, a szerelem első suhintását. Vele kapcsolatos a nagy csalódás is: a lány „beállt a németekhez”.

A regény szerkezete is sajátos. A második rész hasonlóképpen kezdődik, mint az első, s aztán később is ismétlődnek bizonyos részletek. (Mindez a harmadik részre is vonatkozik.) Egyfajta hullámozást figyelhetünk meg ebben a szerkezetben. A légítámadás tragikus élménye például vissza-visszatér. Előbb a kedves ló, Lutri, később a nyulak pusztulnak el. A legvédtelenebb élőlények... Az ember pusztulásáról itt még nem esik szó. Előbb-utóbb aztán a világvége-hangulat is eluralkodik, s egy különös mese látomásában Jézus Krisztus alakja is megjelenik. Ez a rész sem marad idillikus ábrázolás nélkül, hiszen az aratási jelenetet idesorolhatjuk, mint ahogy más, békebeli jelenetet is. Ebbe a csöndbe vág bele egy-egy légiriadó. A nyomasztó léghörgőt így érzékelteti az író: „Mintha hatalmas vaslemez szorítana bennünket a földhöz, az ember menekülne, futna előre, de helyben marad, áll vagy ül: történjen bármi. Amikor a sziréna szól, minden megdermed, nincs több hang, nincs több mozdulat. Elnyeli a szót, a kalapács hangját, a lépések zaját, mintha a levegőt venné el minden más hangzástól. Betölti az ember koponyáját, belülről szól, a csont falát repeszti. Betölti a teret faltól falig, padlótól a mennyezetig, a földtől az égig.” A szorongás totálissá, már-már egyetemessé nő, az ember számára nincs menekvés ebben a helyzetben. A sziréna hangja testesíti meg a közeledő veszélyt, a várost fenyegető pusztulás előszelét.

Az utolsó nap egyik érdeme, hogy apró részletességgel mutatja meg a történelemből ennél felszínebben ismert világot, a háború korának sok-sok rezdülését. Az, hogy mindez egy fiú szűrőjén keresztül látható, különösen érzékletessé teszi a világot. S persze ennek a világnak a legfélelmetesebb része az, ami az első légitámadással kezdődik. S ekkor már eljön az emberhalál ideje is: Zoli, az egyik barát szülei a bombázás áldozatai lesznek. S ehhez járul – egy kiváló írói ötlet alapján – egy álom, amelyben a polgármester a városháza erkélyéről paradicsomot szór a zsidókra, s egyhamar a szétdobált, összetaposott massa vöröse uralja a kihalt teret. Ismét az álom és a valóság együttes jelenléte nyújt írói információt és olvasói élményt. Eszünkbe juttatja ez a megoldás a megrendezettséget is, hiszen például a filmekben így jelenítik meg a vér látványát.

S mindez egy könnyen azonosítható városban, Székesfehérváron játszódik. Ilyen „árulkodó” jel a vasútállomás és környéke, amit szörnyű bombázás ért. Ilyen számos városrészlet, s ilyen a „csodatévő kispap” sírja, ami természetesen Kaszap István alakját idézi föl a Prohászka templom tövében. Apró, de fontos elemek ezek. A fikció része, hogy hiányzik a megnevezés, s ezáltal azt érzékelteti Sobor, hogy a történet bárhol, bármely magyar városban megtörténhetett volna. A fiktív és a reális mozzanatok keveredése biztosítja az elbeszélés hitelét ebben a regényben is. Ugyanakkor nyilvánvaló az önéletrajzi fogantatás, s ezáltal lesz még személyesebb hangú *Az utolsó nap* prózája. A nagymama alakját például így idézi föl: „Nézem a fekete kendő keretében a kalács-fehér arcát, hallgatom a hangját. Szép beszédű asszony, szavában a Mezőföld muzsikál, a falu, ahonnan eljöttek – előbb Apámék, aztán ők. Látom, ahogy szép ritmusban váltja egymást a kukoricaföldek mélyzöldje a gabona sárga, piros-barna tábláival a szelíden hajló, egymást ölelő és eleresztő dombok oldalain. Tág mezők, ligetek, kerek erdő, magas homokpart tetején akác, bodzadzsungel a lábánál, falában partifecskék apró odúi.” Kivételes szépségű, ahogy a nagymama alakja, beszéde összeolvad a tájjal, a szülőfölddel. A hazával. Ezek az értékek persze végigvonulnak Sobor Antal író pályáján. Életműve minden szakaszában előtérben állnak ezek a minőségek, mint ahogy gondolkodását is alapvetően meghatározza a haza, a magyarság, a szülőföld, a lakóhely, a táj élménye és szeretete. A legjobb értelemben vett konzervativizmus és hagyománytiszteltet. S idesorolhatjuk a családi „legendáriumot” is, aminek megidézésével ér véget *Az utolsó nap* harmadik része.

S a negyedik a végkifejlet rajza. Az óvóhely és az ostrom világa. Ekkoriban a nyilasok néhány napra elviszik az apát, jelezvén az egészen testközeli veszélyt. A mű logikusan fölépítve mutatja be, hogy alakul át a világ. A békesség

korából hogyan lesz előbb távolinak tűnő, majd egészen közeli veszély. Az írói megoldás mikéntjére így utal Bessenyei György: „...a szerző az idő- és szemléletváltogatással tudta számunkra megrajzolni az »el nem múltó jelzések« összefüggő sorát.” Fontos itt hangsúlyoznunk az összefüggő sort, hiszen ez a tudatos szerkesztettség mindvégig igazolható.

Közben az óvóhely világa arra is alkalmas, hogy folytatódjék az a rajz, ami a szűkebb társadalmi életre vonatkozik. „A kukoricafőző-üst körül folyt az óvóhely társadalmi élete is. Itt fogták körül Apát, amikor megszökött a nyilasoktól és váratlanul betoppant. Itt mesélte el Kövér úr újabb és újabb kalandregényeit a reménytelibb, önfeledtebb órákban.” Ezzel egyben arra is figyelmeztet művével Sobor, hogy a legmélyebb bugyorban is megmutatkozik a reménység, a legvégzetesebb helyzetekben sem hiányzik az életerő. Az ember túlélési ösztöne, a halál legyőzésének vágya. S közben ahogy megy az idő, a konkrét történelmi tények is beszivárognak ebbe a mikrovilágba. Olvashatunk Hitler várható vereségéről, a németek egyre szorultabb helyzetéről.

És elérkezik a háború vége, a felszabadulásnak nevezett esemény. Függetlenül a nagy történelmi folyamatoktól, az óvóhelyek népe valódi felszabadulásnak éli meg a nagy fordulatot, hiszen valóban felszabadulnak az ostrom szörnyűségei alól. Az oroszok is elvisznek néhány embert, köztük a főhős apját – három napra árkot ásni. Természetesen ez másfajta történet, mint az, amelyben a nyilasok vitték el őket. Mindezek írói ábrázolása ízléses, nincs benne semmi hamis pátosz. Igaz, nincs szó azokról a tényekről sem, amelyek azóta nyilvánosak és napvilágra kerültek, vagyis nincs szó az oroszok negatív szerepéről. Tegyük gyorsan hozzá, hogy ez egyáltalán nem fogyatékosága a regénynek, amelynek megírásakor nem is lehetett volna a problémát jobban árnyalni. A teljes igazsághoz inkább az tartozik hozzá, hogy 1945 húsvéti körmenetének rajza jelzi, hogy egyéb árnyaltságok uralják a mű befejezését. A *Boldogasszony, anyánk* énekének világa... Morális értelemben ez is jeles írói tett az 1970-ben kiadott regényben! És: „Zúgnak a harangok, valamennyi szól, hangjuk betölti a várost. A harangzúgás folyton táguló koncentrikus körökben terjed, bennünket Apával ez a boldog hullámvész visz hazafelé a föltámadás délutánján...”

Aztán már csak a letűnő világ utolsó napja van hátra. „Utolsó napja egy világnak, amely darabjaira hullik bennem holnap, amikor oda kell állnom a katedra elé, hogy számot adjak mai napomról.” Sobor Antal könyve persze azt is sugallja, hogy a múlttól is számot kell adnunk, hiszen a „nem múltó jelzések” a régi állapotokról igenis fontosak. A múltat nem kell eltörölnünk, hiszen nélküle nem mehetünk tovább. S mindezt írónk – Arató Károly érvényes szavai szerint – lírai hangvétellő, finom eszközökkel megírt regényben tárja elénk.